

A magyar kultúra ezer esztendeje

A magyar nép a kelet-európai pusztákról sok évszázados vándorlás után érkezett el a Kárpát-medencébe, végleges hazájába, az egykori avar birodalom helyén. Az Árpád fejedelem nevéhez fűződő 896-os honfoglalás után az állattenyésztő nomád életmódról igen gyorsan tért át a földművelésre, és miután a nyugati kalandozásokkal az Augsburgnál 955-ben I. Ottó német-római császár seregétől elszenvedett vereség következtében fel kellett hagynia, már Géza nagyfejedelem kezdeményezésére közeledni kezdett a nyugati keresztény államközösség nemzeteihez és kultúrájához. Géza, akit a nyugati krónikások már királynak („rex”-nek) neveztek, 973-ban magas rangú küldöttséget menesztett a quedlinburgi német birodalmi gyűléshez, udvarába hívta a szentéletű Adalbertet, Prága püspökét – őt később egy térítőútja során a pogány poroszok, vagyis egy nyugati szláv törzs tagjai megölték –, hozzájárult a pannonhalmi Szent Mártonról elnevezett Benedek-rendi monostor megalapításához. Géza, bár maga is megkeresztelkedett, ugyanakkor megtartotta korábbi pogány szokásait is.

Géza fiát, Vajkot, aki a keresztiségben az István nevet kapta, már keresztény uralkodónak nevelték, és II. Henrik bajor király nővérét, Gizellát kérték számára feleségül. István a II. Szilveszter pápától kért koronával 1000-ben megkoronáztatta magát, és befejezte azt az államépítő munkát, amelyet atyja kezdett el. Tíz püspökséget, több monostort alapított, templomokat építtetett, megszervezte a királyi vármegyék közigazgatási rendszerét, leverte azokat a törzsi vezetőket, akik fenn akarták tartani a pogány vallást, és szembefordultak az európai orientációval, de megvédte országát a nyugati irányból érkező támadásokkal szemben is. Bevezette népét a keresztény Európa nemzetei közé, létrehozta a magyar királyságot, későbbi utó-

Munkácsy Mihály: Honfoglalás

A pannonhalmai bencés apátság

da, László király méltán emeltte őt – a korán meghalt trónörökösrel, a szentélelű Imre herceggel és az 1046-os pogánylázadás során vértanú halált szenvedett Gellért püspökkel együtt – az egyház szentjei közé.

Nemzeti kultúránk, irodalmunk születését, akár a nép ajkán megszólaló hagyományra, akár az írásos kultúra első nyomaira gondolunk, a régmúlt homálya fedí. A magyarság származásáról, vándorlásáról és honfoglalásáról igen sok történeti monda maradt ránk. A magyar írásbeliség is valószínűleg régebbi, mint ezt a fennmaradt emlékek mutatják, hiszen a magyar egyházi és udvari kultúrának már közel ezeréves múltja van. Attól kezdve, hogy Szent István, első királyunk népével együtt a nyugati kereszténységhez csatlakozott, a kolostorokban, a káptalanokban, a királyi kancelláriákban mindinkább növekedett az írástudók száma. Igaz, ezek akkor elsősorban a középkori Európában általános latin nyelvet használták. Ugyanakkor kőbe vésve (például erdélyi templomokban) fennmaradtak az ősi, pogány rovásírás emlékei.

Igen korán feltűntek a magyar nyelv latin betűs emlékei is. A szórványemlékek után a XII. század közepéről való első prózai szövegünk, a Halotti beszéd, amely egy latin halotti búcsúztató magyar fordítása volt, majd egy évszázaddal későbből az első magyar vers, az ugyancsak latin eredeti nyomán készült Mária-siralom. Ezeket bibliafordítások, a magyar szentek életét feldolgozó legendák, prédikációk és más egyházi szövegek követték, a világi írások – a történeti művek, az oklevelek – nyelve még sokáig a latin maradt.

A magyarság két nagy kultúra ütközési pontján hozta létre saját nemzeti kultúráját: keletről származott, az eurázsiai sztyeppvidék ősi kultúrájától kapta eredeti hagyományait, első királyainak őszinte keresztény elkötelezettsége és okos politikai helyzetfelismerése következtében mégis a nyugati kultúrát fogadta el, és kárpát-medencei megtelepedése után egy évszázaddal már a nyugati nemzetek között találta meg helyét.

A magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsaládhoz tartozik, rokonai

a finnek, az észtek, valamint számos kisebb nép, amelyek ma Oroszország területén, az Urál-hegység és a Volga folyó vidékén élnek. Etnikai származása azonban részben a belső-ázsiai török népekkel köti össze, eredeti daltamvilága és díszítőművészete is török eredetű. A nyugati kultúra erőterében élve, birtokba véve a keresztény civilizáció szellemiségét és értékeit, a keletről hozott kulturális örökség csak a kultúra mélyszerkezetében maradt fenn, mindenekelőtt a magyar nyelvben, amelyet nemcsak alapvető szókészletének eredete, nemcsak grammatikája, hanem mítoszteremtő költőisége is összeköt a keleti népek kultúrájával.

Mindemellett a magyarság teljes mértékben nyugati nemzeté vált, ezt a fejlődést Szent István művelt és erős kezű utódai: Szent László és Könyves Kálmán, III. Béla és IV. Béla teljesítették be. Hasonló szerep, mi több, a középkori magyar nagyhatalom létrehozása fűződik az Anjou-házbeli uralkodókhoz: Károly Róberthez és Nagy Lajoshoz, aki egyszersmind lengyel király is volt, és ilyen módon hatalmas birodalom felett uralkodott.

A történeti Magyarország, amelyet egykor a Kárpátok hegyei fogtak körül, a nyugati civilizáció határvidéke és utolsó bástyája volt: tőle délre a keleti kereszténységet képviselő bizánci császárság, majd az ennek romjain felépülő mohamedán török birodalom, keletre pedig tatár kánások, később az orosz világhatalom foglaltak helyet. Magyarország ebben az időben a nyugati kereszténység nagyhatalmú fellegvára volt, a honfoglaló vezértől, Árpádtól származó uralkodóház több szentet adott az egyháznak, mint bármelyik más katolikus dinasztia. A magyar lovagok,

lovagkirályok ott voltak a szentföldi keresztes hadjáratokban, s az ország bizonyos hittérítő és kultúráközvetítő szerepet vállalt kelet és dél felé.

A magyar királyság már a középkor évszázadaiban a nyugati kereszténység védőbástyájának számított, és valóban, az ország keleti és déli határai egyszerűen a nyugati határai is voltak. Jól mutatja mindezt, hogy Magyarország volt a román és a gótikus templomépítés határterülete: a pozsonyi Szent Márton és a

kassai Szent Erzsébet székesegyház, a budai Nagyboldogasszony, a kolozsvári Szent Mihály és a brassói Fekete templom ma is a nyugati civilizáció keleti kiterjedésének tanújelei. A középkori magyarországi építészet, festészet és szobrászat nagyrészt egyházi kezdeményezésre született – mindebben igen nagy szerepet játszott a szerzetesrendeknek, így a bencéseknek és a cisztercieknek –, ugyanakkor a királyi hatalomnak is számottevő építészeti emlékei maradtak fenn, mindenekelőtt

Esztergomban, Székesfehérváron és Budán.

A középkori magyar államnak a kétségtelen fejlődés ellenére is időnként súlyos válságokkal kellett megküzdenie, általában annak következtében, hogy a keleti irányból támadó ellenséges hatalmak több alkalommal is tönkretették az addigi fejlődés eredményeit. Így a XIII. század közepén az Európa keleti részeit elözönlő mongol (tatár) seregek, amelyek 1241-ben a muhi csatában legyőzték IV. Béla király seregét, szinte teljesen elpusztították az országot, a királynak is el kellett menekülnie, s visszatérve szinte egy „második honalapítást” kellett sikerre vinnie. A XV. században pedig minden korábbinál veszedelmesebb új ellenség tűnt fel a határon: a nagy katonai erővel terjeszkedő oszmán-török birodalom. Ezt a terjeszkedést hosszú évtizedekre kiváló hadvezéreknek, Hunyadi Jánosnak sikerült megállítania: 1456-ban Nándorfehérvárnál (a mai Belgrádnál) történelmi vereséget mért a török seregekre. Ennek a győzelemnek – amely a keresztény Európát hosszú időre megszabadította a török terjeszkedéstől – volt köszönhető, hogy Hunyadi fiának, a királyi trónra emelt Mátyásnak csak kisebb török háborúkba kellett bonyolódnia, következésképp nyugaton próbált birodalmat építeni, hogy majd ennek erejét fordítsa szembe a törökkel.

A nyugati világrendben elhelyezkedő magyar királyság biztos gazdasági alapra épült (az ország a középkori nemesfémbányászat egyik központja volt, a magyar király jövedelme elérte az angol uralkodó bevételeit), tartós államszervezetet hozott létre és gazdag kultúrát teremtett. Ezt nemcsak a kor európai színvonalán álló magyarországi román és

Mátyás király könyvtárában 2500 Corvinát őriztek

gótikus stílusú építészet, festészet és szobrászat számos kiváló emléke igazolja, hanem a középkori magyar irodalom megerősödése is: a magyar nyelvű kódexek, amelyeknek nagy részét sajnos elpusztították a háborúk, igen tekintélyes virtuális könyvtárat alkotnak. A XV. század második felében, Mátyás király sikeres uralkodása alatt Magyarországon a budai és a visegrádi palotában jött létre az európai reneszánsz műveltség egyik fontos műhelye. Az itáliai reneszánsz hatása jóval előbb érintette meg Magyarországot, mint a középeurópai régió más országait. Mátyás budai könyvtárának remekei, a Corvinák azóta is a reneszánsz könyvművészet világszeret megbecsült darabjai közé tartoznak.

Magyarország nemcsak átvette a nyugati keresztény kultúrát, hanem önfeláldozóan védelmezte is ennek értékeit, és e súlyos küzdelmekben nemegyszer alulmaradt a keletről támadó ellenséggel szemben. Az évszázados török háborúk tragikus fordulata volt, hogy 1526-ban a török szultán a magyarság számára végzetessé váló győzelmet aratott a magyar király fölött a mohácsi csatamezőn. 1541-ben török kézre került a királyság fővárosa, Buda is, az ország három részre szakadt: a nyugati részeken a Habsburg-ház vette át az uralmat, az ország közepén a török uralkodott, a délkeleti területeken, Erdélyben pedig önálló magyar fejedelemség jött létre, mint a nemzeti folytonosság végső őrhelye. A török megszállás százötven éven át tartott, és csak 1686 után, Buda visszavételét követően állt helyre lassanként a magyar királyság államszervezete.

A történelmi vereségek után a nemzeti kultúra, mindeneke előtt

az irodalom szervezte újjá a magyarság életterejét. Ezt az életterőt szolgálta a magyar földre is elérkező lutheri, majd kálvini reformáció, amely az anyanyelvű művelődés további kibontakozását segítette, de ezt szolgálta a katolikus megújulás is, amely ugyancsak felismerte a nemzeti kultúra fontosságát. A teljes magyar nyelvű Biblia protestáns változata (a Vizsolyi Biblia) Károli Gáspár református prédikátor fordításában 1590-ben jelent meg. Káldi György jezsuita szerzetes nevéhez fűződik a Biblia 1626-ban kiadott katolikus változata.

A török háborúk és a reformációs küzdelmek korában Balassi Bálint, a magyar reneszánsz költészet legnagyobb egyénisége, a katolikus ellenreformációt szervező kiváló hitszónok és egyetemalapító, Pázmány Péter és Zrínyi Miklós, a Szigeti veszedelem című barokk hősi eposzt megalkotó sikeres hadvezér munkásságában bontakozott ki a magyar alkotó szellem. A török hódítás és a Habsburg-kormányzat Magyarországot a császári birodalom háttérvezetőjének tekintette, és ezért elnyomta a magyar függetlenségi

törekvéseket, amelyeket elsősorban Erdély fejedelmek: a Habsburg-uralkodók ellen hadba szálló Bocskai István, Bethlen Gábor, majd a magyar rendek fejedelmévé választott II. Rákóczi Ferenc képviseltek.

Az ország szétagoltsága és függetlenségének elvesztése miatt a nyugati kultúra intézményei nem tudtak igazán kifejlődni. Így a korábbi évszázadoktól eltérően nem volt saját királyi udvar, amely máskülönben minden európai országban a kulturális fejlődés fontos szervezője volt. A nemzeti kultúra a szűkösebb erdélyi fejedelmi udvarban, a főnemesek kastélyaiban, a püspöki aulákban és az egyházi iskolákban, kolostorokban, paplakokban talált otthonára. Az irodalom ügye és a nemzet ügye továbbra is szorosan összefonódott, az erdélyi tudós enciklopédista, Apáczai Csere János a nemzeti nyelvű iskolák programját hirdette meg, az erdélyi emlékirók személyes módon világították meg a történelmi eseményeket. II. Rákóczi Ferenc fejedelem memoárjai egy nagyszabású személyiség belső küzdelmeiről adtak valloást. A fejedelem udvarában élt

Buda, a magyar főváros középkori ábrázolása

A sárospataki Református Kollégium könyvtára

a magyar próza megújítója is, az urával együtt törökországi száműzetésbe kényszerült Mikes Kelemen.

A török háborúk és a függetlenségi harcok elülte után a XVIII. században Magyarországon a viszonylag békés fejlődés évtizedei következtek. Ebben igen nagy szerepe volt Mária Terézia királynőnek, aki türelmes politikájával, népszerűtetéssel a Habsburg-ház tagjai közül elsőnek lopta be magát a magyarság szívébe. Az ország ismét újjáépült a nagy pusztítások után, Magyarország régebbi képét az akkori barokk építkezések alakították ki. Paloták, székesegyházak, könyvtárak, iskolák épültek, csakhamar újjászületett az irodalmi kultúra is. A bécsi udvarban szolgálatot teljesítő magyar testőrifjak ismerkedtek meg először a francia és német felvilágosodás eszméivel, az ő kezdeményezésükre erősödött meg a nemzeti nyelvű szépirodalom és tudományos irodalom. Az ország ebben az időben mint saját államtesttel és önkormányzattal bíró

királyság a Habsburg-birodalom része volt, függetlensége ezért nem volt teljes.

Az igen népszerű királynő fia, II. József központosított monarchiát kívánt kiépíteni, és noha társadalmi és vallási téren igen értékes reformokat vezetett be, a magyarság nyelvi és kulturális törekvéseit nem kívánta kielégíteni. Utóda pedig még a II. József által kezdeményezett reformokat is felszámolta. A francia felvilágosodás és az 1789-es párizsi forradalom hatására kialakult magyar köztársasági mozgalom ezért igen radikális változásokra törekedett, teljesen sikertelenül: vezetőit kivégezték, illetve börtönbe zárták.

A nemzeti függetlenség és a társadalmi átalakulás műhelyei következésképp az irodalomban szerveződtek meg, a nyugati felvilágosodás és liberalizmus eszméi nyomán. A magyar szellemi élet – a török hódoltság súlyos másfél évszázada után – ekkor ismét visszatért a nyugati kulturális fejlődés áramlatához. Ezeket az eszméket képviselte a börtönt

is megjárt Kazinczy Ferenc, aki a magyar nyelv korszerű megújításában talált hivatást, a fiatalon meghalt Csokonai Vitéz Mihály, aki a rokokó költészet érzésvilágát honosította meg, és Berzsenyi Dániel, akinek klasszicista költői formáiban már a romantika látomásos és filozofikus világképe jelent meg.

A XIX. század első fele a magyar történelemnek és irodalomnak egyaránt hőskora. Az akkori magyar országgyűlések a társadalmi átalakulás, a jobbágyfelszabadítás és a polgárosodás alapjait rakták le, a magyar nyelv az állami élet nyelve lett, a magyar kultúra pedig ismét fel tudott zárkózni a nyugati nemzetek kultúrájához. A magyar „reformkorszak” gazdasági és politikai építőmunkáját a naplóíróknak is kiváló, széleskörű nyugati műveltséget szerzett, elsősorban angliai példák után tájékozódó gróf Széchenyi István vezette. Az ő önfeláldozó szervező munkája nyomán jött létre a Magyar Tudományos Akadémia, épült fel a Budát Pesttel összekötő Lánchíd, kezdtek el kiépíteni a magyarországi vasúthálózatot és szabályozni a Dunát és a Tiszát.

A magyar irodalomban a nemzeti romantika képviselői idézték fel az ország hősi múltját, hirdették a szabadság eszméjét, és tárgították a hazai látóhatárt európai távlatokig. A nemzet himnuszát író, költő-politikus Kölcsey Ferenc, a nemzeti drámát megteremtő Katona József és az európai nagyromantika mítikus költőiségének nyelvén megszólaló Vörösmarty Mihály, a népszerű történelmi regényekkel fellépő Jósika Miklós és a liberalizmus eszméit elterjesztő Eötvös József voltak e korszak kimagasló személyiségei.

A társadalmi és politikai refor-

mok vágya keltett érdeklődést a parasztság kultúrája és élete iránt, s a költészet hamarosan a nép nyelvéből, hagyományaiból merített, a nép kívánságait szólaltatta meg. Petőfi Sándor és Arany János voltak ennek a költői népiességnek a klasszikusai, sorsuk is példázatos lehet. Mindketten szerepet játszottak annak a forradalomnak az eseményeiben, amely 1848. március 15-én tört ki, hogy magyar földön is valóra váljon az 1789-es francia forradalom harmas jelszava. A forradalom ki akarta vívni az ország teljes függetlenségét az osztrák birodalommal szemben, és létre kívánta hozni a polgárok jogegyenlőségét: a rendiséggel szemben a modern polgári államot.

Ennek a forradalomnak a vezére volt az idegen földön is hírnevet szerzett kiváló politikai szónok és gondolkodó, Kossuth Lajos. A vértelen forradalmat véres szabadságharc követte, a bécsi udvar először a magyarországi nemzeti kisebbségek egy részét uszította a magyarságra, majd katonai erővel is beavatkozott, ám végül csak az akkori Európa leginkább autokratikus államával, a cári Oroszországgal összefogva tudott úrrá lenni a magyarság önvédelmén. Ebben az önvédő harcban áldozta fel életét Petőfi, és ennek a levert szabadságharcnak fájdalmas emlékeit őrizte meg elégikus költészetében Arany János.

A vereség után ismét a nemzeti kultúrának, mindenekelőtt az íróknak jutott az a szerep, hogy ébren tartsák a nemzet élniakarását és eszményeket adjanak a kiábrándult magyarságnak. Arany elbeszélő költeményei a magyar történelem fényesebb napjait idézték fel, Jókai Mór valóságos hőskölteményeket alkotott regényeiben a magyar-

Liszt Ferenc

ság szabadságszeretetéről, Kelemen Zsigmond történelmi regényeiben és politikai tanulmányaiban a nemzeti önismeret és a józan reálpolitika követelményét szólaltatta meg, Madách Imre pedig az egész emberiség történetének és jövőjének mítikus vízióját jelenítette meg Az ember tragédiája című drámájában. Hasonló szerepet töltött be a nemzeti zene: Erkel Ferenc operái, Liszt Ferenc muzsikája (és személyes szerepvállalása) maguk is a nemzeti identitás megerősödését szolgálták.

A magyarság ki tudott tartani az elnyomatás súlya alatt, és amidőn a megfontolt reformpolitikus, Deák Ferenc és a nemzettel békülni kívánó Habsburg uralkodó, I. Ferenc József, valamint hitvese, a magyarság iránt őszinte szeretetet érző Erzsébet királyné igyekeze-

tének következtében 1867-ben létrejött az osztrák-magyar kiegyezés és megalakult a kettős, bécsi és pest-budai székhelyű Osztrák-Magyar Monarchia, a magyarság viharos történetében ismét a fejlődés kora következett, ezzel együtt az ország súlya fokozatosan növekedett a Monarchián belül. Az 1878-as berlini kongresszuson, amely az európai nagyhatalmak egymás közötti viszonyát volt hivatva szabályozni, a korábbi forradalmár, gróf Andrássy Gyula képviselte a Monarchiát.

A kiegyezés és az első világháború közötti közel fél évszázad során Magyarországon erőteljes polgári átalakulás ment végbe, igen nagymértékben fejlődött az ipar, a kereskedelem, felépült a vasútrendszer, kialakultak a parlamentáris alkotmányosság intéz-

ményei. A fejlődő és erősödő országnak mindazonáltal súlyos bajokkal kellett volna megküzdenie. Magyarország lakosságának közel felét nem magyar nemzetiiségű kisebbségek (németek, románok, szlovákok, szerbek, ruszinok) alkották. Ezek a népek autonóm jogokat követeltek, amelyeket a magyar kormányzat nem akart megadni nekik. Emellett az ország sürgős társadalmi reformokra szorult: a nagybirtokrendszer még mindig érvényben volt, a szegényparaszti tömegek, a szervezkedő nagyipari munkáság, az erősödő polgári és értelmiségi rétegek radikális átalakításokat kívántak. A konzervatív magyar kormányok viszont következetesen elzárkóztak minden reformkíséreltől. Erről a gazdagodó, mégis konfliktusok között őrlődő korszakról adtak hírt Reviczky Gyula és Vajda János peszsimista versei, valamint Mikszáth Kálmán ironikus regényei.

A szabad fejlődés, a nemzetiségi kiegyezés és a demokratikus átalakulás eszméit újra a szellemi életnek kellett képviselnie. A XX. század elején a nemzeti és kulturális megújulás jegyében lépett fel az a Nyugat című folyóirat körül gyülekező írómozgalom, amely irodalmunk hagyományos nyugati orientációjának is új értelmet adott, midőn a századforduló nagy szellemi és művészi áramlatait meghonosította. Ady Endre mítikus költészete, Babits Mihály magas erkölcsi elveket képviselő munkássága, Kosztolányi Dezső európai kitekintése, Tóth Árpád szépségkultusza, Juhász Gyula lelki konfliktusok között őrlődő lírája csakúgy ezt az egyszerre magyar és európai modernséget bírták szóra, mint Móricz Zsigmond valóságábrázoló regényei és Krúdy Gyula álomvilága, amely időkezelésében

ugyanoda jutott, mint a regényforma nyugat-európai megújítói.

A szellemi megújulásban vállaltak szerepet zeneszerzőink és képzőművészeink is, így Bartók Béla és Kodály Zoltán, akik a régi és a népi magyar zene hagyományával oltották be a modern zenekultúrát, illetve Rippl-Rónai József, Csontváry Kosztka Tivadar és Gulácsy Lajos, akik az impresszionizmus, a szimbolizmus és a szecesszió nemzetközi eszményei nyomán hozták létre eredeti magyar festészetet. Ez a magyar festészet ugyanakkor szervesen helyezkedett el az európai művészettörténetben, sőt a szecessziós művészetnek Bécs mellett Budapest volt a legfontosabb otthona.

Az a szellemi megújulás, amely Magyarországon a XX. század elején bekövetkezett, valósággal „új reformkorszakot” kezdeményezett. A reformterveknek mégsem lehettek eredményei, 1914-ben kitört az első világháború, amelyet a magyarság, a Monarchia többi népével együtt a császári Németország oldalán küzdött végig és veszített el. A hábo-

rús vereség nem tette lehetővé az osztrák-magyar birodalom korszerű átszervezését, föderális átalakítását, ellenkezőleg, a régi Magyarország is szétesett. A főként csak Budapesten végbe ment 1918-as őszi polgári demokratikus átalakulás, az 1919-es Kun Béla-féle kommunista államcsíny és az ezt követő Horthy Miklós tengernagy által vezetett „fehér” ellenforradalom társadalmi megőrzőhatásai után a Párizs melletti Trianon kastélyban kötött békeszerződés a függetlenné váló Magyarországot történelmi területének egyharmadára csökkentette, lakossága a korábbi létszámnak kevesebb mint a fele lett, s minden harmadik magyar idegen kormányok hatalma alá, kisebbségi sorba került.

A magyar gazdasági élet igen nehezen heverte ki az elszenvedett veszteségeket, a Horthy Miklós kormányzósága alatt bevezetett politikai rendszer pedig nem kezdeményezett igazi társadalmi modernizációt, ellenkezőleg, a hagyományos uralkodó rétegek kiváltságait tartotta fenn. A har-

A Magyar Tudományos Akadémia épülete

Kodály Zoltán

Bartók Béla

Kocsis Zoltán

mincas évekre így is kibontakoztak a gazdasági és a kulturális modernizáció eredményei, ez utóbbiak az igen koncepciózusan tevékenykedő gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter nevéhez kötődtek. A magyar politikai vezető réteg és a magyar nép azonban nem tudta elfogadni a trianoni békerendezés igazságtalansá-

gait, és elkeseredéssel reagált arra az elnyomó politikára, amely a kisebbségi sorsba taszított hárommillió magyar osztályrésze volt. Következésképp az ország politikáját elsősorban nem a szükséges társadalmi modernizáció foglalkoztatta, hanem a trianoni sérelmek orvoslásának ügye: a területi revízió.

A kedvezőtlen történelmi körülmények között megint az irodalomnak kellett a társadalmi reformok, az európai haladás eszményeit képviselnie. A Nyugat köre: Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő és a mellettük felsorakozó új írónemzedék: Szabó Lőrinc, Márai Sán-

A Budapesti Fesztiválzenekar

dor, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, valamint az erdélyi Kós Károly, Remenyik Sándor, Áprily Lajos, Dsida Jenő és Jékely Zoltán a korszak barbárságával, a szélsőjobboldali és szélsőbaloldali mozgalmakkal egyaránt szembe-szegülő európai humanizmus képviselőjében lépett fel. A magyar avantgárd nagy alkotó egyénisége, Kassák Lajos lázadó szenvedéllyel követelte az átalakulást, a katolikus szellemiséget képviselő Sík Sándor az egyetemes keresztény értékeket védelmezte. Az irodalmi baloldal képviselői: József Attila, Nagy Lajos és Déry Tibor egy közösségi társadalom rendjében kerestek új emberi harmóniát. A korszak egyik legerősebb szellemi irányzatát a paraszti érdekek képviselőjére vállalkozó „népi írók” alakították ki: Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Sinka István és a Románia fennhatósága alá került Erdélyben dolgozó Tamási Áron az agrárdemokrácia eszméjét és a nemzeti megújulás szándékát kötötte össze egy modernizálódott irodalmi realizmus poétikájával.

A trianoni szerződés által elszenvedett sérelmek jóvátételét várva Magyarország lassanként Németország és Olaszország szövetségese lett, s az ő közreműködésük folytán részben vissza is tudta szerezni az elveszített területeket: 1938-ban a Felvidék magyarlakta sávját, 1939-ben Kárpátalját, 1940-ben Észak-Erdélyt és a Székelyföldet, 1941-ben pedig a Bácskát. Mindez azonban a „tengelyhatalmak” mellett kötelezte el az országot, 1941-ben így Magyarország is hadviselő félle vált, majd 1942-1943 telén hadseregének nagy része a Don menti harcok áldozata lett. A háborús szenvedésektől az országot az önmagát feláldozó gróf Teleki

Fábry Zoltán *Körhinta* című filmjének két főszereplője: Törőcsik Mari és Soós Imre

Klaus Maria Brandauer Szabó István *Mephisto* című Oscar-díjas filmjében

Pál, majd a józan és taktikus politikát folytató Kállay Miklós sem tudta megmenteni.

A szellemi élet igen határozottan fordult szembe a háborús politikával, „szellemi ellenállást” hirdetett. A magyar irodalom legjobbjai szembefordultak azzal az 1944 tavaszán bekövetkezett hitleri megszállással is, amely az országot kiszolgáltatta a hadi cselekményeknek, és a magyar zsidóság elhurcolásához, nagy részben elpusztításához vezetett. Irodalmunk szembefordult a háborús erőszakkal, s a béke beköszöntével ismét nagy szerepet vállalhatott az ország szellemi és erkölcsi újjászületésének szolgálatában. Az alig három esztendőn keresztül tartó demokratikus korszakban gazdag irodalmi élet alakult ki, az idősebb nemzedékekhez tehetséges fiatal írók csatlakoztak: a Nyugat mozgalmának utódaihoz a költő Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes, a prózaíró Ottlik Géza, Mándy Iván és Szabó Magda, a népi táborhoz Nagy László, Juhász Ferenc és Kormos István.

A szovjet támogatással létrehozott kommunista diktatúra nemcsak a magyar nép függetlenségi vágyát és alkotókészségét fojtotta el, hanem az írói szabadságot is. Több tízezer ember került börtönbe, illetve kényszermunkatáborba, a Rákosi Mátyás nevéhez fűződő zsarnoki uralom szinte teljesen szétverte a társadalom mentális szerkezetét. Ezt a diktatúrát söpörte el néhány napra az 1956. október 23-i magyar forradalom, amelynek szellemi előkészítői között ugyancsak nagy szerepet töltöttek be az írók. A felkelés az egyetemi ifjúság tömegtüntetésével kezdődött, és a karhatalom fegyveres fellépése, majd a szovjet csapatok beavatkozása következtében vált szabadság-

harccá, amelyben fiatal munkások és értelmiségiek vállaltak kulcsszerepet. A forradalom átmeneti sikere a kommunista párt reformszárnyát vezető s a forradalmi követeléseket őszintén támogató Nagy Imrét állította a kormány élére. A forradalmi kormány helyreállította a demokratikus többpártrendszert, felszámolta az Államvédelmi Hatóságot, a belbiztonsági terrorszervezetet,

„puha diktatúráig” felelevenítette a korábbi terrorisztikus diktatúra eljárásait. A forradalom veresége után igen sokan elmenekültek Magyarországról, az új hatalom százakat küldött bitófa alá, közel félszáz író került börtönbe. A szellemi élet csak lassan tért magához, a hatvanas évek végétől mindenesetre már megjelent a független szellemiség, és a Magyar Írók Szövetségének közgyű-

A diósgyőri vár gazdag nyári kulturális programok színhelye

és felmondta a szovjet kormány által az országra kényszerített Varsói Szerződést.

A magyarság forradalmát, majd az idegen invázió ellen vívott szabadságharcát a szovjet katonai erő verte le. A Kádár János által irányított új kormányzatot a szovjet pártvezetés helyezte hivatalba, és ez a kormányzat egészen a hetvenes évek közepén bevezetett

lésein szót kaphatott az ellenzéki jellegű társadalombírálat.

Irodalmunk nagy nemzedékei tevékenykedtek ebben az időben. A folytonos megújulást szolgálták azok az írók, akiknek munkássága már 1956 után bontakozott ki, így a költészetben Csoóri Sándor, Orbán Ottó, Tandori Dezső, Ágh István, Petri György, az elbeszélő irodalom-

ban Mészöly Miklós, Cseres Tibor, Sánta Ferenc, a drámairodalomban Örkény István, majd később a magyar posztmodern elbeszélő irodalmat megalapozó Esterházy Péter és Nádas Péter. Tehetséges alkotó egyéniségek adtak képet a kisebbségi helyzetbe szorított magyarság életéről, gondjairól és reményeiről, így az elbeszélő és drámaíró Sütő András, a költő Kányádi Sándor és

kiadó „demokratikus ellenzék” körében – felerősödtek az ellenzék és a független értelmiség mozgalmái, majd a szovjet birodalom általános válságának következtében a nyolcvanas évek végén megkezdődött a rendszerváltó, azaz demokratizáló politikai folyamat. Ennek eredményeként ismét létrejöttek a történelmi pártok: a kisgazdapárt és a kereszténydemokrata párt. Igazi

kormányra, Göncz Árpád, majd őt követően Mádl Ferenc lett a köztársaság elnöke. A politikai változáskor megfelelően 1994-ben a balközépen elhelyezkedő Horn Gyula, 1998-ban a jobbközépen álló Orbán Viktor, 2002-ben pedig a balközép pártok képviseletében Medgyessy Péter alakított kormányt. Magyarországon kiépültek a demokratikus jogállam intézményei, az ország 1999-ben a NATO tagja lett, 2004-ben az Európai Unió tagjává vált.

Nagymértékben megváltozott a szomszédos országokban élő magyarság helyzete is. A Románia (a történelmi Erdély, a Partium és a Bánság) területén élő 1,8-2 millió, a Szlovákiában élő 600 ezer, a kárpátaljai (Ukrajnához tartozó) kétszáz ezer és a jugoszláviai Vajdaságban élő háromszáz ezer (összességében nagyjából hárommillió) magyar – megszabadulva a kommunista rendszer nemzeti tekintetben is elnyomó jellegű politikájától – mindenütt arra törekszik, hogy kialakítsa a maga politikai és kulturális intézményrendszerét. Minden magyar régióban létrejöttek a politikai képviselet szervezetei, ezek parlamenti, Romániában és Szlovákiában kormányzati szerepet is kaptak, létrejött számos magyar iskola, civil társadalmi és egyházi szervezet, kulturális intézmény. Ezeknek ugyanakkor a még mindig érvényesülő államnemzeti ideológiával és etatizmussal kell szembesülniük.

A hagyományosan nemzeti küldetést vállaló nyugati magyar emigráció helyzete is megváltozott, a nyugaton élő magyarok ma már szabadon tarthatnak kapcsolatot szülőhazájukkal, annak intézményeivel.

Az 1990-es években, majd az ezredfordulót követően a magyar

Szilágyi Domokos. A magyar irodalom a diktatúra évtizedeiben mindig a nemzeti élet folytonosságát szolgálta, és az európai kultúra értékeit képviselte, ezért vezető szerepet játszott a nyolcvanas évek végén bekövetkezett demokratikus átalakulásban is.

A nyolcvanas évek közepétől – az irodalmi életben, a reformközgazdászok között, a szamizdat-

népszerűséget azonban az új politikai csoportosulások: a Magyar Demokrata Fórum, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetsége ért el. A kommunista állampárt, a Magyar Szocialista Munkáspárt feloszlása után 1989-ben létrejött a Magyar Szocialista Párt. 1990-ben többpárti választások nyomán megalkult Antall József jobbközép

kultúra fokozta külföldi jelenlétét, és művelői szép nemzetközi sikereket értek el. Különösen emlékezetes volt a magyar részvétel az 1992-es sevillai világkiállításon. 1999-ben Magyarország volt a fővendége a nemzetközi hírű Frankfurti Könyvvásárnak. Az elmúlt években az egész országra kiterjedő és a magyar kultúra egészét reprezentáló fesztiválokat rendeztek Belgiumban, Franciaországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában. A következő bemutatkozás színhelye Oroszország.

A mai magyar írók közül Konrád György, Esterházy Péter, Nádas Péter, Krasznahorkai László, Parti Nagy Lajos és Szabó Magda figyelemreméltó népszerűséget szereztek német, francia, olasz és

Mára Sándor emléktárgyai

angol nyelvterületen. Az egyetemes magyar irodalom elismerését jelentette, hogy Kertész Imre

Sorstalanság című regényéért 2002-ben Nobel-díjat kapott. A XX. századi irodalom mesterei, mindenekelőtt Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula és Szerb Antal művei iránt is folyamatos az érdeklődés a nyugati világban. Mára Sándor egyéni hangulatú regényei számos országban valóságos reneszánszukat élik.

A kortárs zeneszerzők közül Kurtág György, Ligeti György és Eötvös Péter a legismertebbek külföldön. A világ nagy hangversenytermeinek mindig szívesen látott zongoristája Kocsis Zoltán, Schiff András, Ránki Dezső és Bogányi Gergely.

A magyar film nemzetközi rangú, kiváló rendező egyénisége Szabó István, Jancsó Miklós, Makk Károly, Gothár Péter és Tarr Béla.

Magyarország 2004. május 1-től az Európai Unió tagja. Magyarország nem üres kézzel lépett be a fejlett európai országok közösségébe. A változatos „hozomány” egyik alkotó eleme a magyar kultúra, amely egyedi színei mellett általános és egyetemes értékek hordozója.

Pomogáts Béla

